
sche gebeurtenis zelf als het daarin vertegenwoordigde anti-christelijke principe.

¹⁷ Vgl. Kuyper, *Het Calvinisme*, 189.

¹⁸ Vgl. Kuyper, *Het Calvinisme*, 13.

¹⁹ Vgl. Kuyper, *Het Calvinisme*, 26. Tot het jodendom verhield Kuyper zich, zoals bekend, antithetisch; vgl. G.J. van Klinken, 'Abraham Kuyper and the "Jewish Question"', in: *Kuyper Reconsidered*, 293-298.

²⁰ Dit is al een oud thema; vgl. Kuyper, *Eenvormigheid, de vloek van het moderne leven* (lezing gehouden in het Odéon te Amsterdam, 22 april 1869) (Amsterdam 1869).

²¹ De opvatting van de kerk als de vergadering der gelovigen legitimeert de emancipatie op kerkelijk gebied.

²² Over deze topos zie Jan Willem Schulte Nordholt, *De mythe van het Westen. Amerika als het laatste wereldrijk* (Amsterdam 1992).

²³ Al eerder in het betoog was het calvinisme als een 'allesomvattend levensverschijnsel' (9) beschreven (cursivering ALM).

²⁴ Voor Kuypers visie op Amerika zie Heslam, *Creating a Christian Worldview*, 74-84; vgl. Kuyper, *Varia Americana* (Amsterdam 1899) en zijn recentelijk uitgegeven brieven: *Ik voel steeds meer dat ik hier moet zijn*.

modernisme. Andere landen en continenten, zoals China, Mexico en Afrika, zijn in Kuypers visie te geïsoleerd om een rol van betekenis te kunnen spelen. *Westward the course of empire*,²² zoals duidelijk wordt in de volgende, breed aangezette schets:

Uit Nederland en Engeland is de grondgedachte van het Calvinisme naar Amerika overgebracht, en is onze hogere ontwikkeling steeds meer westwaarts getogen, aan het strand der stille Zuidzee eerbiediglijk wachtend wat verderen loop God haar besteld heeft. Doch in welke mysteriën de toekomst ook gehuld zij, vast staat, dat de breede stroom van de ontwikkeling van ons geslacht van Babylon naar San Francisco doorloopt, door de vijf stadiën van de Babylonisch-Egyptische, de Grieksch-Romeinse, de Islamitische, de Romanistische en de Calvinistische beschaving, en dat hetgeen thans zoo in Europa als in Amerika de geesten in spanning doet worstelen, is de principiële tegenstelling tusschen de energie van het Calvinisme dat van God uitging, in Gods Woord de bron van zijn kracht vond en in heel ons menselijk leven de eere Gods hoog hield, en anderzijds zijn *Zerrbild* in de Fransche Revolutie, dat in het *ni Dieu ni maître* zijn ongeloofskreet aanhief, en straks in Duitsch-pantheistischen vorm terugzuigt naar een modern Paganisme (27).

Het is fascinerend om te zien hoe Kuyper te werk gaat. Hier wordt opeens een aantal culturen genoemd die tot dan toe in het betoog nauwelijks een rol gespeeld hadden, maar de vergelijking maakt wel mooi de wereldhistorische betekenis van het calvinisme duidelijk. Dit wereldhistorisch perspectief is geen bijzaak. Aan het einde van zijn laatste lezing komt Kuyper erop terug, als hij stelt dat het ten diepste om een strijd tussen calvinisme en heidendom (modernisme) gaat. Opeens wendt hij zijn blik dan naar het oosten: 'In Azië is het probleem der wereld begonnen, in Azië zal het zijn voleinding vinden' (196). Hoe de geschiedenis zal aflopen, ligt uiteindelijk in Gods hand.

Het hele betoog is doortrokken van een dynamische levensmetaforiek,²³ die de ontwikkeling een zekere onontkoombaarheid geeft. Kuyper ziet in de Verenigde Staten het eindpunt van een door het calvinistische principe gedomineerde ontwikkeling.²⁴ De vooruitgang in de vorm van het calvinisme wordt scherp belicht, terwijl het modernisme wordt voorgesteld als een nieuw heidendom en daarmee als een verschijnsel dat geen toekomst heeft in de ontwikkelingsgang van de geschiedenis. De hele opzet van het betoog is daarmee structureel gelijk aan de ontwerpen van contemporaine moderne theologen, die door middel van een vergelijking tussen